

A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák

---

Dövényi Zoltán,
az MTA Földrajztudományi
Kutatóintézet tudományos
igazgatóhelyettese, a Pécsi Tu-
dományegyetem Földrajzi Inté-
zetének igazgatója
E-mail: dovenyiz@helka.iif.hu

A tanulmány elsősorban két problémakör áttekin-
tésére vállalkozik a belső vándormozgalom szerzeá-
zó témájában. Elsőként a belföldi migráció folyamatá-
nak fontosabb korszakait, ezek sajátos vonásait tekinti
át az 1940-es évek végétől napjainkig. Majd a migrá-
ció hatását elemzi az ország térszerkezetére a XXI.
század elején.

Vizsgálja a vidékről városba vándorlást, ezen belül
megmagyarázza az interregionális és az intraregionális
vándorlást, valamint a város és környék közötti migrá-
ciót, a szuburbanizáció jelenségét. A szerző elemzi a
magyarországi térszerkezet változásait is a migráció
hatására, minek során megállapítja, hogy melyek azok
a változók, amelyek a vándorlási mérleggel együtt po-
zítív vagy negatív irányban hatnak a népességszám
alakulásában.

TÁRGYSZÓ:
Migráció.
Településszerkezet.
Belföldi vándorlás.

A belső vándormozgalom viszonylag rövid múltra tekint vissza Magyarországon. A XIX. század utolsó évtizedeitől kezdett nagyobb méreteket ölteni az országon belüli mozgás, azonban ez sem vált tömegessé. Akkoriban elsősorban a tengerentúlra történő kivándorlás volt jellemző, nem pedig az országon belüli migráció. Megfigyelhető, hogy Magyarországon a különböző sorsfordulók többnyire a nemzetközi vándorlásban jártak látványosabb következményekkel (például a két világháború utáni menekülthullámok, az 1956-os exodus, avagy az 1990 körüli országhatárt átlépő tömeges mozgások is). Mindez persze nem azt jelenti, hogy a belföldi vándormozgalom eltörpült volna a nemzetközi migráció mögött; az 1940-es évek végétől napjainkig tartó hat évtizedben bizonyosan nem. Ebben az időszakban a belföldi vándormozgalom jelentős mértékben hozzájárult az egyes térségek társadalmi struktúrájának kedvező vagy kedvezőtlen irányú átforgalmazásához. Ebből következik, hogy a migráció egyértelműen térformáló erő volt, s az napjainkban is.

1. Folyamatok és korszakok a belső vándormozgalomban

A magyar népesség migrációs hajlandósága meglehetősen alacsony. Ez alól legfeljebb az 1950-es évek első felében találunk kivételt, de az a mozgás nagyjából a központi irányítású politika erőszakos beleszólásának következménye volt.

1. táblázat

A teljes vándorlási és költözési arányszám alakulása 1960 és 2007 között

Év	Teljes vándorlási arányszám			Teljes költözési arányszám		
	Állandó	Ideiglenes	Együtt	Állandó	Ideiglenes	Együtt
1960	2,8	5,2	8,0	..	..	..
1970	2,3	3,7	6,1	..	..	..
1980	1,8	2,9	4,7	..	..	..
1990	2,0	2,1	4,1	3,4	1,4	4,8
2000	2,3	1,5	3,7	3,0	0,7	3,7
2001	2,0	1,5	3,5	2,8	0,7	3,5
2002	2,2	1,6	3,8	3,2	0,8	3,9
2003	2,2	1,6	3,8	3,3	0,8	4,1
2004	2,0	1,7	3,7	2,8	0,9	3,7
2005	2,1	1,8	3,9	2,9	0,9	3,9
2006	2,3	2,0	4,3	3,4	1,1	4,5
2007	2,2	2,1	4,2	3,1	1,2	4,3

Forrás: Demográfiai évkönyv, 2007. A fogalmak tartalmát lásd Módszertan 131–132. old.

1960 után azonban a teljes vándorlási arányszám az ezredfordulóig folyamatosan csökkent, s ezt követően is csak szerény mértékű az emelkedés. (Lásd az 1. táblázatot). Ez a két részre osztható periódus lényegében átfogja az államszocializmus évtizedeit. Ez az alacsony migrációs hajlandóság jelentkezik abban is, hogy – eltérően más országokban tapasztaltaktól – érdemben nem reagált olyan jelentős politikai, gazdasági és társadalmi változásokra, mint amilyen a rendszerváltozás volt. A bel-földi migrációban a rendszerváltozás nem jelentett határozott cezurát, a migrációs volumenek esetében bizonyosan nem.

1.1. Vidékről városba vándorlás

Ez a vándorlástípus nemcsak a faluból városba, hanem a mezőgazdasági térségek-ből a gazdaságilag fejlettebb vidékekre, a kisebb településekből a nagyobbakba történő népességmozgást is magába foglalja. Az időszak migrációs szempontból – átvéve *Szauter* [1974], [1975] fogalomrendszerét – interregionális (hosszú távú, megyék közötti) és intraregionális (rövid távú, megyén belüli) vándorlás szakaszaira osztható.

Interregionális vándorlás

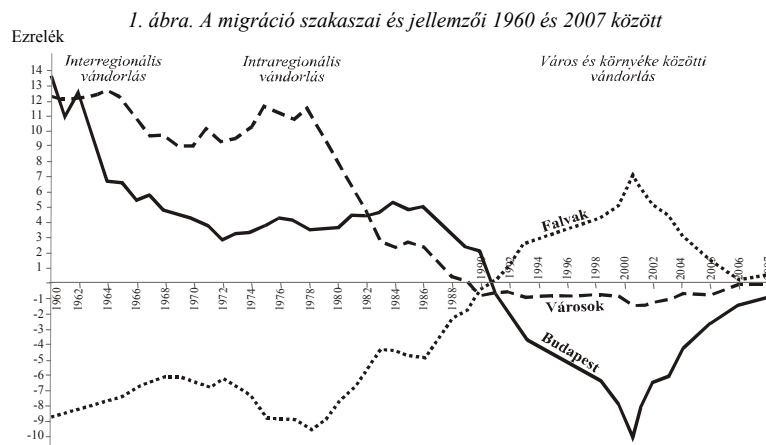
Az 1940-es évek vége és az 1970-es évek eleje közötti időszak a hosszú távú vándorlások kora. A bő két évtizedet átívelő periódus természetesen sok szempontból nem egységes, a részletesebb tagolástól azonban ezúttal eltekintենk. Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy az első szakasza – körülbelül az 1960-as évek elejéig, közepéig – a valóban tömeges méretű vándorlás kora hazánkban. Az időszak elejére jellemző tömeges vándorlás¹ több okra is visszavezethető. Az alapját az teremtette meg, hogy a két világháború közötti időszakban jelentős méretű túlnépesedett területek alakultak ki, főleg az Alföldön. Megfelelő migrációs célpontok, illetve területek hiányában ezek a feszültségek akkor nem, hanem csak a második világháború után tudtak kioldódni. Az első szakaszban zajlott a földreform (1945), illetve a német nemzetiségűek kitelepítése (1946–1949), az igazi lökést azonban az 1950-es évek első felének erőltetett iparosítása és a nagymértékű munkahelyteremtés adta, ami egyúttal a munkahelyek igen gyors területi átrendeződésével is járt. Ennek következményeként a hagyományos agrártérségekben viszonylag rövid idő alatt átlagosan a felére esett vissza a munkahelyek száma (*Sárfalvi* [1991]). A falusi népesség gyors reagálásra kényszerült, aminek következtében az 1950-es években szinte minden vidéki térség vándorlási veszteséget szenvedett el. 1949 és 1960 között közel másfél millióan változtattak lakóhelyet, így

¹ A vándorlások évi nagyságára vonatkozó megbízható statisztikai adatok 1960 előttről nem állnak rendelkezésre.

joggal mondható, hogy ebben az időszakban egy (lakó)helyét kereső társadalom képe bontakozik ki. A helyzet az 1960-as évek elejére-közepére kezd rendeződni, amikor az elvándorolni akaró vagy kényszerülő népesség nagyobb hányada megtalálta a helyét. Elsősorban Budapest és agglomerációja, a nehézipar régi (Miskolc, Ózd) és új központjai vonzották a népességet (Dunaújváros), a bányászvárosok, de népességvonzó központok voltak a nagyobb városok is.

Az 1960-tól már rendelkezésre álló éves migrációs adatok egyértelműen jelzik a vándorlások intenzitásának csökkenését. Ez, – bár eltérő okokból – érvényes az állandó és az ideiglenes vándorlások esetében is. A vándorlási volumeneket nézve az ideiglenes vándorlás jóval nagyobb tömegeket mozgató meg, mint az állandó vándorlás. Közös jellemvonásuk, hogy egyaránt csökkent a vándorlók száma: 1970 táján az ideiglenes vándorlók éves száma körülbelül fél millió, az állandóaké viszont már 300 ezer alá csökkent. A településeken belüli költözés, szigorúan véve, nem tartozik ugyan a vándormozgalomhoz, a népesség mobilitásáról azonban sokat elárul. Más megközelítésben, a költözés a vándorlás konkurensének is tekinthető, s a két kategória egymáshoz való viszonya fontos szempont a migráció értékeléséhez. Ez így volt az előbb idézett korszakban is, mivel a költözések éves száma 1970 táján ugyanúgy fél millió körül volt, mint az ideiglenes vándorlásoké (Illés [2000]).

A településkategóriák szintjén nézve, a belső vándormozgalom nyertesei a városok, vesztesei pedig a falvak. Az 1950-es években a belső vándormozgalomból a legtöbbet a főváros profitálta, a bevándorlás azonban olyan méreteket öltött, hogy az 1960-as évek elején korlátozni kellett a betelepülést. Ennek következtében Budapest migrációs nyeresége jelentősen visszaesett. A többi város vándorlási nyeresége ekkor még jóval nagyobb, mint a fővárosé, azonban ez is csökkenést mutatott. Mindezek következtében a falvak vándorlási vesztesége is csökkent. (Lásd az 1. ábrát.)

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

Intraregionális vándorlások időszaka

Az 1960-as évek végére a migrációs volumenek csökkenése mellett más változások is jelentkeztek a belföldi vándormozgalomban. Ezek között kitüntetett figyelmet érdemel a vándorlási távolságok rövidülése. Ennek hátterében részben az áll, hogy az ún. vidék iparosítása program keretében a munkahelyteremtés valamelyest diverzifikálódott, s ennek következtében a bevándorlási célterületek is nagyobbak, s területileg kevésbé koncentráltak lettek.

A migrációs távolságok rövidüléséhez jelentős mértékben járult hozzá az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió is. Ennek keretében kijelölték a leginkább fejlesztendő települések (túlnyomórészt városok) szűk körét, s a megvalósított beruházások jelentős mértékben megnövelték vonzerejüket, illetve befogadó-képességüket. Az 1970-es évek elejétől a korábbi hosszú távú (interregionális) migráció helyére a rövid távú (megyén belüli intraregionális) vándorlások léptek (*Szauter* [1974], [1975]). Ezt a szűk két évtizedes, 1990 tájáig tartó időszakot jelentős részben a korábbi tendenciák folytatódása, illetve kiteljesedése jellemezte. Nagyrészt például a teljes vándorlási arányszám, főleg az ideiglenes vándorlások esetében (lásd a 1. táblázatot). Az időszak egyik feltűnő jelensége, hogy a csökkenő vándorlásokkal szemben a költözések száma tendenciájában növekszik, s éveken keresztül nagyjából annyian költöznek, mint ahányan összesen vándorolnak. A költözések száma 1987-ben érte el a maximumát, ezt követően viszont zuhanásszerűen csökkent, de még mindig paritásban volt a vándorlók számával.

Figyelemre méltó változások történtek az egyes településkategóriák vándorlásban játszott szerepében is. Budapest migrációs nyeresége ebben az időszakban jórészt stabilizálódott, a korszak végére azonban lényegében elfogyott. Más úton, de ugyanide jutott a többi város is. Migrációs nyereségük az 1970-es évek elejétől meglódult, a trend azonban már az évtized végén megtört: a gazdasági krízis következtében jórészt leálltak azok a fejlesztések, amelyek elengedhetetlenek voltak a bevándorlók fogadásához, s ez vezetett elsődlegesen a migrációs nyereség elfogyásához. Ennek megfelelően a falvak vándorlási vesztesége egyre csökkent, s 1990 körül elérte a nullszaldót. (Lásd az 1. ábrát.)

Mindezek alapján egyértelmű, hogy az 1990 táján megtörtént a vándorlási jellemzők jelentős egységesülése, a korábbi differenciák kiegyenlítődése: ekkortájt vált nagyjából azonossá az állandó és az ideiglenes vándorlás volumene és intenzitása (lásd az 1. táblázatot), az utóbbit illetően pedig homogenizálódott a férfiak és a nők migrációs magatartása. A nagy kiegyenlítődések alapján egyértelmű lett, hogy új korszak veszi kezdetét a belső vándormozgalomban.

1.2. Város és környéke közötti vándorlás (szuburbanizáció)

A migrációval foglalkozó szakirodalom egyik ismert megállapítása, hogy a nagy történelmi fordulatokra a népesség szinte automatikusan növekvő térbeli mozgással

reagál. Magyarországon azonban a rendszerváltozás körüli években sem a nemzetközi, sem pedig a belső vándormozgalom nem élénkült meg. Az 1980-as évek több tendenciája úgy folytatódott, mintha semmi sem történt volna. Másként fogalmazva, az ország népessége a vándorlási magatartást tekintve éppen ellenkezőleg reagált, mint ahogy az a korábbi jelenségek alapján várható lett volna.

Az 1990 és 2006 közötti időszak egyik legfőbb jellemzője a belső mobilitás jelentős, esetenként zuhanásszerű csökkenése, ami alól bizonyos mértékig csak az állandó vándorlás kivétel. Ez azt jelenti, hogy az állandó vándorlók száma a politikai viszonyok változásától, a gazdasági-társadalmi átalakulástól függetlenül csak szűk határok között változott. Az ideiglenes vándorlások száma tendenciájában 1990 után is csökkent. Ennek következtében a két kategória relációja 1992-ben megfordult, s ettől kezdve az ideiglenes vándorlók száma szinte mindig alatta maradt az állandó vándorlókénak. A településen belüli költözések számának csökkenése 1993 táján megállt, a helyzet lényegében állandósult. Közel azonos a vándorlók és a költözők száma, s ugyanez vonatkozik a teljes vándorlási és költözési arányszámra is. (Lásd az 1. táblázatot.)

Az alig változó vándorlási volumenek és arányszámok mellett azonban 1990 tájától teljesen megfordultak a vándorlási irányok: a korábbi kevés célterületre (a főváros és agglomerációja, nehézipari és bányászati területek stb.) irányuló koncentrációs folyamatokat a dekoncentráció váltotta fel, a faluból városba irányuló vándorlás helyébe pedig a városokból történő kivándorlás lépett. Ez, a szakirodalomban szuburbanizációnak nevezett migrációs típus minőségileg új és egyre inkább meghatározó eleme a hazai vándormozgalomnak.

A szuburbanizáció megjelenését egyértelműen jelzi a falvak és a városok migrációs helyzetének általános változása, azaz, a korábbiakkal ellentétben, a városok vándorlási egyenlege 1990-től, a fővárosé pedig 1991-től negatív, a falvaké pedig 1991-től pozitív. A trendváltás horderejét jelzi, hogy ilyen migrációs helyzet Magyarországon modernkori történetében, a háborús időszakokat leszámítva, korábban még nem fordult elő. Az átrendeződés lényegében a falvak és a főváros között történt, az előbbieken gyorsan növekvő vándorlási nyereségével szemben Budapest hasonló dinamikát mutató migrációs vesztesége állt, legalábbis az ezredforduló tájáig. Ezt a képet a vidéki városok csekély vándorlási vesztesége érdemben nem befolyásolta.

A népességszám-kategóriák szerint vizsgálva is kitűnik a kisebb lélekszámú települések jobb vándorlási pozíciója. Ez a korábban nem ismert jelenség fokozatosan alakult ki: 1990-ben még csak a két legnagyobb város vándorlási mérlege pozitív, ezt követően viszont egyre kisebb népességszámú települések lettek a vándormozgalom nyertesei. Ez a folyamat 1997-ben, illetve 2000–2001-ben érte el a tetőpontját, amikor a 200 és 20 ezer közötti lélekszámú településekben haladta meg a betelepülők száma az elvándorlókét. Azóta viszont a népességszám szerinti határok ismét feljebb tolódtak. (Lásd a 2. táblázatot.) Ennek kapcsán a jövő egyik kérdése, hogy trendváltás történt-e vagy csak átmeneti a változás.

2. táblázat

*A vándorlási különbözet alakulása a települések népességnagysága szerint 1990 és 2005 között
(ezrelék)*

Népességnagyság-kategória (fő)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
– 199	–9,6	–13,7	–7,2	–7,3	–9,3	–3,5	–6,2	–5,5	–4,7	–7,7	–1,2	–5,2	–1,1	–8,4	–7,4	–14,2
200–499	–7,9	–6,0	–5,7	–4,2	–2,4	–1,3	–4,2	+2,3	–0,8	–0,1	+3,0	+1,1	–1,8	–2,4	–2,2	–3,5
500–999	–4,8	–3,2	–2,3	–2,3	–1,1	+0,9	+1,2	+1,7	+0,7	+1,1	+2,6	+3,3	+1,2	+0,5	–0,9	–2,3
1 000–1 999	–2,0	–3,3	–3,2	–1,5	–0,5	+3,4	+2,1	+4,7	+3,7	+3,3	+5,3	+4,9	+4,3	+3,3	+1,7	+1,5
2 000–4 999	–0,3	–1,2	–1,5	+0,1	+1,3	+5,7	+4,3	+5,1	+4,8	+4,7	+7,1	+6,2	+4,3	+3,8	+2,8	+1,0
5 000–9 999	–1,8	–2,4	–0,2	+0,6	+0,9	+4,0	+3,6	+6,6	+5,2	+6,0	+9,1	+5,5	+5,5	+5,9	+3,9	+2,0
10 000–19 999	–0,7	–1,7	–1,0	–0,4	+1,2	+0,9	+2,0	+1,0	+1,0	+3,3	+2,7	+2,0	+2,0	+2,4	+1,6	+1,2
20 000–49 999	–2,5	+0,1	+0,9	+1,5	+2,5	+0,8	+0,1	–0,4	–1,1	0,0	–0,3	–0,7	–1,2	+0,3	+0,2	+1,1
50 000–99 999	–0,4	+1,9	+1,8	+1,2	+2,0	–2,5	–2,3	–4,1	–1,5	–3,9	–4,6	–0,8	–1,8	–0,8	–0,2	–0,2
100 000–199 999	–0,4	+2,1	+2,6	+1,6	+0,3	–3,5	–2,2	–3,4	–2,4	–1,4	–5,9	–6,9	–3,8	–4,7	–2,7	+0,1
200 000–	+5,8	+7,7	+3,6	+2,3	+8,1	–3,5	–6,9	–5,9	–6,0	–3,9	–6,7	–7,6	–6,0	–5,9	–4,0	–2,5
Budapest	+5,8	+3,5	+1,6	–0,6	–4,4	–5,8	–4,2	–6,6	–5,7	–7,9	–10,2	–8,1	–6,4	–6,0	–4,3	–2,6

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

Jóllehet a szuburbanizáció leglátványosabban a budapesti városrégióban jelentkezett, az 1990-es évek elején azonban már megjelent az ország valamennyi nagyobb városi térségében, sőt egyes kisvárosok esetében is megfigyelhető (*Bajmócy* [2000], *Csanádi–Csizmady* [2002], *Hardi* [2002], *Timár–Váradi* [2000]). Így joggal állítható, hogy a szuburbanizáció 1990 után a belföldi vándormozgalom jellemzője lett.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy kizárólag a szuburbanizáció határozza meg a belső vándorlási folyamatokat, a migráció hagyományos formái jelenleg is érvényesülnek. Ráadásul az utóbbi évek vándorlási adatai szerint változóban van a lakóhelyi szuburbanizáció is. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy gyorsan csökkent Budapest vándorlási vesztesége, ezzel együtt pedig a falvak migrációs nyeresége, s napjainkra ismét kialakulóban van egy olyan egyensúlyi állapot, amire 1990 táján már volt példa. (Lásd az 1. ábrát.) A fentiek fényében feltételezhető, hogy véget ér a szuburbanizáció szélsőséges szakasza, s kezdetét veszi egy olyan időszak, amelyben a városi térségeken belül kiegyenlített migrációs folyamatok várhatók. Az viszont már most tényként kezelhető, hogy a budapesti városrégióban a szuburbanizáció mellett a dezurbanizáció is jelen van, azaz a fővárosból kiköltözők hulláma túllépett az agglomeráció határain, s migrációs célterületként elkezdte birtokba venni az itt található vidéki térségeket.

Mindenképpen említést érdemel az a migrációs folyamat, amikor a társadalom alsó rétegei egyfajta túlélési stratégiaként hagyják el a túlságosan drága városokat, s te-

lepednek le az olcsóbb falusi térségekben. A „szegények szuburbanizációja” ugyan nem azonosítható a fogalom eredeti értelmével, hanem inkább a nagyvárosból való menekülésként fogható fel, a vándorlási irányokat illetően azonban nagy a hasonlóság: ezek a peremhelyzetű csoportok a szuburbán övezetek réseit töltik ki, esetenként pedig az ezen kívüli falusi térségek a célterületeik (*Ekéné Zamárdi* [2005]).

Az egyes migrációs szakaszok főbb jellemzőit a 3. táblázat foglalja össze.

3. táblázat

A migrációs szakaszok és főbb jellemzőik

Migráció jellemzői	Vidékről városba vándorlás		Szuburbanizáció
	Interregionális vándorlás	Intraregionális vándorlás	
Fő időszaka	1940-es évek végétől az 1970-es évek elejéig	1970-es évek elejétől az 1980-as évek végéig	1980-as évek végétől
Kibocsátó terület	túlnépesedett, elegendő munkahellyel nem rendelkező, fejlett központ nélküli falusi térségek	falusi térségek, ingázási övezetek	elsősorban a nagyvárosok
Befogadó terület	Budapest és agglomerációja, ipari és bányavidékek	megyeszékhelyek, fejlett középvárosok	a városok körüli agglomeráció, szuburbán övezet
	Pozitív következmények		
Kibocsátó terület	a túlnépesedés megszűnése, az eltartó képesség helyreállítása	a helyi munkaerő-felesleg lecsapolása	népsűrűség csökkenése, a szolgáltatásokra nehezedő nyomás csökkenése
Befogadó terület	munkaerő-piaci egyensúly helyreállása, fiatal népességhez jutás	a népesség-növekedés biztosítása külső forrásból	népesség-növekedés, képzett, tehetséges csoportok nyérése, javuló gazdasági helyzet
	Negatív következmények		
Kibocsátó terület	demográfiai erózió, elnéptelenedés, elöregedés	elnéptelenedés, a népesség kedvezőtlen szerkezete, elöregedés, lokális közösségek szétesése	„jó adófizetők” elvesztése, közlekedési hálózat leterheltségének növekedése
Befogadó terület	lakás- és infrastrukturális problémák, a lakókörnyezet leromlása	a lakás- és infrastrukturális problémák állandósulása	zsúfoltság növekedése, lakókörnyezet minőségének romlása, társadalmi feszültségek

2. Migráció és térszerkezet

A migráció, eltérő mértékben és formában ugyan, de minden időszakban rendelkezett térformáló erővel. Nincs másként ez napjainkban sem, az összefüggés azonban sajátos kombinációban jelentkezik. Ez elsősorban azt jelenti, hogy 1980 óta jelentő-

sen megváltozott a vándormozgalom és a természetes népmozgalom kapcsolata. Az 1950-es és 1960-as években települési és térségi szinten is az elsősorban az volt a kérdés, hogy a természetes szaporodást milyen mértékben tudja „megcsapolni” az elvándorlás? Ezt követően egyre inkább megfordult a helyzet, s az lett a tét, hogy az elvándorlást képes-e ellensúlyozni a természetes szaporodás.

Napjainkra ez egyértelműen eldőlt: a természetes szaporodást felmutató települések köre erősen összezsugorodott, kistérségi szinten pedig még rosszabb a helyzet. Ezért manapság úgy tehető fel a kérdés, hogy a migráció képes-e ellensúlyozni a természetes fogyást. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy a települések és kisebb-nagyobb térségek népességszámának alakulását lényegében a vándorlás dönti el: amennyiben ez pozitív, a népességszám növekszik, szinten marad, vagy a legrosszabb esetben is csak kisebb mértékben csökken.

Kijelenthetjük tehát, hogy azok a térségek hátrányos helyzetben vannak, ahol a migráció veszteséges. Ahol pedig az elvándorlás más népesedési, társadalmi és gazdasági hátrányokkal társul, ott ez a probléma élesebben és határozottabban jelentkezik. Így mindenképpen érdemes az országot olyan szempontból vizsgálni, hogy az elvándorlás és a vele járó negatív tényezők hogyan és milyen mértékben alakítják a térszerkezetet. Az áttekintés területi alapegységül önként kínálkoznak a kistérségek: számuk (2009-ben 174) elég nagy a megfelelő területi bontáshoz, ugyanakkor még nem lesz túlságosan aprólékos a kép. A 2000 és 2007 közötti időszakban (a fővárost egyetlen kistérségnek tekintve) közülük 105-ben veszteséges a vándormozgalom. Ez az összes kistérség valamivel több mint 60 százaléka, így az ország migrációs szempontból is kétosztatúnak tekinthető. A vizsgálat tárgya tehát a negatív belföldi vándormozgalmú kistérségek, a vándorlási nyereséget létrehozó területektől ebben az esetben eltekintünk. Önmagában a migrációs veszteség azonban túl sokat nem árul el, ezért további mutatókat kellett mellé tenni. Ezek a következők:

– *a migrációs veszteség évi átlaga $\geq 2,0$ ezrelék* (2000 és 2007 között). Ezzel a mutatóval lehet kiválasztani az átlagosnál nagyobb migrációs veszteséget elszenvedő kistérségeket. Ezek száma 91;

– *a népsűrűség ≤ 50 fő/km²*. Magyarország Európában a közepes népsűrűségű országok közé tartozik (109 fő/km²). Ebből kiindulva elfogadhatónak látszik az a felfogás, hogy potenciális veszélyhelyzetben vannak azok a területek, ahol a népsűrűség az országos átlag felét sem éri el. Ezek száma 34;

– *a korösszetétel*. Az elöregedett népesség gazdasági aktivitása szükségszerűen kisebb, s ennek kapcsán még más problémák is felmerülnek. A 60 éves kor felettek aránya 2007-ben 20,2 százalék volt, s ebből kiindulva 23,0 százaléknál húztuk meg azt a határt, ahol már érzékelhető probléma lehet a népesség elöregedése. Ezek száma 20;

– *a munkanélküliség.* Az elmúlt két évtizedben a munka világából kiszoruló kisebb–nagyobb problémát mindig jelentettek az országban. A regisztrált munkanélküliek aránya 2008 decemberében már 10,8 százalékot tett ki, ezért különösen problémásnak tarthatók azok a kistérségek, ahol a munkát keresők aránya elérte, vagy meghaladta a 13,0 százalékot. Ezek száma 43;

– *a jövedelmi viszonyok.* Ezt leginkább az egy lakosra jutó személyi jövedelemadóval lehet kifejezni. Ennek éves nagysága 2007-ben közel 370 ezer forint volt. Ebből kiindulva feltehető, hogy a 200 ezer forintot nem meghaladó személyi jövedelemadó-érték már szegény, vagy elszegényedő lakosságot jelez. Ezek száma 30.

Ha a mutatókat térképre vetítjük (lásd a 2. ábrát) meglehetősen eltérő kép bontakozik ki, azaz az ország különböző részein más-más problémák jelennek meg. A sajátos területi konfiguráció már az alapmutatóként használt „egyszerű” *vándorlási veszteség* esetében jelentkeznek: az ide tartozó kistérségek szélesebb-keskenyebb megszakítatlan övezetben, félkör alakban veszik körül a migrációs nyereséget létrehozó központi térséget. Ennek központja Pest megye, ehhez kapcsolódnak a szomszédos megyék kisebb-nagyobb részei, valamint Győr-Moson-Sopron megye keleti kistérségei. Sajátosan színezi a képet, hogy az ország bevándorlási nagytérségének centrumában a jelentős migrációs veszteséget elszenvedő Budapest helyezkedik el.

2. ábra A vándormozgalom térszerkezeti összefüggései

1 = migrációs veszteség (2000–2007); 2 = migrációs veszteség $\geq 2,0\%$; 3 = népsűrűség < 50 fő/km²; 4 = 60 évesnél idősebbek aránya $\geq 23,0\%$; 5 = munkanélküliség $\geq 13,8\%$; 6 = 1 főre jutó személyi jövedelemadó ≤ 200 ezer forint.

Az átlagosnál nagyobb migrációs veszteség ($\geq 2,0\%/év$) a vizsgált kistérségek többségére érvényes, így ez a típus nem csökkenti lényegesen a kutatási területet. Ez a kategória elsősorban azért fontos mutató, mert felhívja a figyelmet arra, hogy az ország jelentős részén még korántsem csitultak el a tömeges elvándorlás hullámai.

Az alacsony népsűrűségű kistérségek az ország több részében is előfordulnak, ráadásul különböző településhálózattal rendelkező területeken. Egyik tipikus előfordulási helyük az aprófalvas térségek, ezen belül is elsősorban a Dél-Dunántúl, ahol Somogy és Baranya megye elvándorlási kistérségei egyúttal ritkán lakottak is. Ehhez a típushoz csatlakozik Borsod-Abaúj-Zemplén megye északkeleti része, ahol szintén az aprófalvas településhálózat az uralkodó.

A ritkásan benépesült kistérségek előfordulnak az Alföldön is, de más jellegű településhálózattal: ide sorolhatók például olyan egykori mezővárosok kistérségei, ahol a tanyavilág jórészt, vagy teljesen felszámolódott (Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megye). A Duna-Tisza közé néhány kistérségében viszont úgy csökkent a népsűrűség a kritikus érték alá, hogy a tanyák nagyobb számban és arányban maradtak fent.

Az elöregedés egyre nagyobb problémája a hazai társadalomnak, de ez a folyamat is térben differenciáltan zajlik. Budapest népességének kedvezőtlen korösszetétele közismert, de korosodó lakosságú kistérségek másutt is előfordulnak. Ilyen terület elsősorban a Dél-Alföld, de akadnak ilyen mikrokörzetek a Dunántúlon és Észak-Magyarországon is.

A 2008 őszen már egyértelműen jelentkező világgazdasági válság Magyarországon is jelentősen növelte a munkát keresők számát, így mindenképpen hátrányos helyzetben vannak azok a kistérségek, ahol a *munkanélküliek aránya* érzékelhetően meghaladja az országos átlagot. Ilyen terület elsősorban ÉK-Magyarország (Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), ahol a kistérségek szinte kivétel nélkül ebbe a kategóriába tartoznak. Másutt is előfordulnak azonban (Békés, Baranya, Hajdú-Bihar megye stb.) mindenütt jelezve a munkaerőpiac gyengeségeit.

Ugyancsak jelentős társadalmi probléma a szegénység, illetve az *elszegényedés*. Ezt elég jól kifejezi – minden problémája ellenére – a lakosság adóereje, azaz az egy főre jutó személyi jövedelemadó nagysága. Ahol ez az átlagosnál jóval alacsonyabb, ott számolni kell a lakosság elszegényedésével. Az ilyen problémákkal küzdő kistérségek elsődleges koncentrációs területe Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, kisebb mértékben Borsod-Abaúj-Zemplén, Békés és Baranya megye.

Mivel az egyes problémák eltérő területi konfigurációban jelennek meg, az egyes kistérségekben jelentkező halmozódásuk változatos képet eredményez. Ennek értékeléséhez első lépésben érdemes áttekinteni, hogy kistérségenként milyen számban fordulnak elő a vizsgált mutatók.

Tizennégy kistérség esetében egyetlen tényező jelenik meg, nevezetesen az átlagosnál kisebb vándorlási veszteség. Ezek többsége a fejlett kistérségek közé tartozik,

a kevés „szeplő” egyike a migrációs veszteség. Ez a megyeszékhelyekhez kapcsolódó kistérségek (Debrecen, Nyíregyháza, Eger, Kaposvár), de még Paks esetében is alapvetően a szuburbanizáció következménye.

Közel kétszerese (27) azon kistérségek száma, ahol két mutató jelenik meg: ezek egyike az átlagosnál kisebb migrációs veszteség és a többi mutatóból még valamelyik. Sajátos kombináció, ha csak a két migrációs mutató van jelen: ez 17 esetben fordul elő, tehát a típus többségét teszi ki. Ez azt jelenti, hogy ezekben a kistérségekben csak az átlagosnál nagyobb vándorlási veszteség jelent gondot, erre más problémák nem rakódnak rá. Ez a változat felülreprezentált a Dunántúlon, míg az ország többi részén csak ritkábban fordul elő. Ebben a típusban is akadnak megyeszékhelyekhez kötődő kistérségek (Szekszárd, Szolnok, Békéscsaba), de vannak itt ún. második megyeszékhelyek (Baja, Dunaújváros, Nagykanizsa) is. Összességében elmondható, hogy ez a típus sem fordul elő az ország elmaradott területein.

Legnagyobb számban (31) azok a kistérségek fordulnak elő, ahol három mutató halmozódik. Ez már egy meglehetősen vegyes kategória, mivel ide tartozik Budapest is, de mellette olyan problémás kistérség is, mint Ózd. A derékhadat Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megye adja, ahol leginkább ez a kategória a jellemző, amíg a Dunántúlon alig fordul elő, s a Dél-Alföldön is alacsony a számuk. Ez már tipikusan a kisvárosokhoz kapcsolódó kistérségek szintje. Ezek a kisvárosok azonban többségükben földrajzi értelemben vett városok, érzékelhető számú központi helyi funkcióval. Ennek a kategóriának a problémáit jelzi viszont, hogy az ország 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségéből 9 itt található, döntő részben Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

Jóval kisebb azon kistérségek száma (16), ahol négy probléma együtt fordult elő. Többségük az Észak-Alföldön fekszik, elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A problémák halmozódását jelzi, hogy az ide tartozó kistérségek több mint fele (9) a leghátrányosabb helyzetű kistérségek közé tartozik. Némileg meglepő módon még itt is akad megyeszékhelyhez kapcsolódó kistérség (Salgótarján).

Nem sokkal kevesebb (14) az öt kritériumot is „teljesítő” kistérségek száma. Ebben a típusban a területi súlypont már áthelyeződött a Dél-Dunántúlra, s többségük (9) a leghátrányosabb helyzetű kistérségek közé tartozik.

Végezetül akadt három olyan kistérség, ahol mind a hat negatív paraméter előfordult. Valamennyi a Dél-Alföldön fekszik, kettő Bács-Kiskunban (Bácsalmás, Jánoshalma) egy pedig Békés megyében (Mezőkovácsháza).

Mivel még az azonos számú problémák halmozódása esetén is jónéhány eltérő kombináció alakult ki, érdemes ebből a szempontból is megvizsgálni a helyzetet, mert ennek nyomán az ország térszerkezetéről is megállapítások tehetők.

A migrációs nyereséget magának mondható kiterjedt térség központjában elhelyezkedő Budapest társadalmi szerkezetét az elmúlt két évtizedben a vándormozgalom többnyire kedvezőtlenül érintette, s a főváros 1990 után jelentős részét elveszí-

tette annak a migrációs nyereségnek, amit a szocializmus évtizedei alatt elért. Az elsősorban szuburbanizációs, kisebb mértékben más migrációs folyamatok (például dezurbanizáció, alsó társadalmi rétegek vidékre költözése) jelentős szerepet játszottak abban, hogy Budapest népességszáma ma már csak alulról érinti az 1,7 milliót. Ugyancsak nagy része volt az elvándorlásnak a főváros népességének fokozódó elöregedésében, mivel a Budapestet elhagyók meghatározó része fiatal- és középkorú. Ebben a megközelítésben tehát a migráció és a lakosság korszerkezete nagyon is szoros kapcsolatban van egymással.

A fővárossal szemben az Észak-Dunántúl (ebben az esetben Esztergom-Komárom, Veszprém, Győr-Moson-Sopron és Vas megye tartozik ide) vizsgált kistérségeink többségében az elvándorláshoz nem kapcsolódik más probléma, legfeljebb a migrációs veszteség nagyobb az átlagosnál. Ez alól csak a Vas megyében fekvő vasvári és őriszentpéteri kistérség a kivétel, ahol már halmozottan előfordulnak a problémák. Ebből kiindulva ez a két terület inkább a dél-dunántúli térszerkezeti típus sajátosságait viseli. Az őriszentpéteri kistérséget érdemes abból a szempontból is megemlíteni, hogy itt kezdődik az az országhatárhoz tapadó, strukturális problémákkal küzdő, hagyományosan elmaradott övezet, ami kisebb megszakításokkal jelentős részben körülöleli az országot.

A Dél-Dunántúl már más karaktert mutat, itt már több kistérség esetében a migrációs veszteséghez más problémák is kapcsolódtak. Ehhez a nagytérséghez jelen esetben Zala, Somogy, Baranya és Tolna megye tartozik, valamint Fejér megye déli része, és a korábban említettnek megfelelően Vas megye két kistérsége. Erre a régióra leginkább a mozaikos térszerkezet a jellemző, azaz a csak migrációs veszteséggel érintett kistérségek közötti övezeteket töltik ki a több szempontból is problémás mikrorégiók.

A Dél-Dunántúlon tehát két olyan összefüggő terület mutatható ki, ahol több összekapcsolódó kistérségben a migrációs veszteségre még további problémák is ráakadtak. Ezek közül az egyik az országhatárhoz tapadva az Őrségtől az Ormánságig tart, s ehhez nyúlványként kapcsolódik a szigetvári és a sásdi kistérség. Ez egy klaszikus külső periféria, melynek problémái régóta megoldásra várnak. Az itt lévő kistérségekben legalább három, de inkább 4–5 kedvezőtlen mutató is jelen van. Ez azonban nem jelent teljes homogenitást, amit jól mutat például a korszerkezet: a Vas és Zala megyében fekvő kistérségekben az elöregedés összekapcsolódik az elvándorlással, Somogy és Baranya megye ide tartozó kistérségeiben viszont az elöregedés nem probléma, mert a népesség korszerkezete – jelentős részben a cigányság átlagosnál nagyobb aránya következtében – viszonylag fiatal.

A jelen vizsgálatban a szokványostól eltérő az ország keleti felének térfelosztása is. A Dél-Alföld esetében sem ragaszkodunk a hagyományos, megyehatárokhoz kötődő lehatároláshoz. Bács-Kiskun megyének csak a déli részét vesszük figyelembe, mivel az északi kistérségekben a migráció nyereséges, ennek megfelelően kiesik a

vizsgálat látóköréből. Az Észak- és Dél-Alföld közötti határ meghúzása sem a megszokott: a megyehatár helyett az elválasztó vonal, illetve a sáv a Szolnok–Törökszentmiklós–Karcag–Hajdúszoboszló–Debrecen központokkal jellemzett kistérségek, mivel ezekben a migrációs veszteségekhez más probléma nem kapcsolódik. Ezen lehatárolás elfogadhatóságát az is alátámasztja, hogy Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megye déli részén fekvő kistérségek karaktere jobban illeszkedik Észak-Békéshez, mint saját megyéjük északi részéhez.

Dél-Alföld térszerkezeti problémáit jól jelzi, hogy mindhárom „telitalálatos” kistérség itt fekszik: Bácsalmás, Jánoshalma és Mezőkovácsháza körzetében az összes kedvezőtlen mutató érvényesül. Ezekon kívül is akadnak olyan kistérségek, ahol 4–5 probléma is halmozódik. Ezek Békés megye északi és Hajdú-Bihar megye déli részén összefüggő övezetet alkotnak.

A szokványostól eltérő a lehatárolás az Észak-Alföld esetében is. Ez több szempont alapján történt. Észak-Magyarország felé határvonalnak, illetve zónának vettük az Eger–Miskolc övezetet, ahol az ide tartozó kistérségekben a vándorlási veszteséghez nem kapcsolódik más kedvezőtlen mutató. Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megye alföldi jellegű kistérségei az Észak-Alföldhöz kerültek. Ugyanakkor ennek a nagytérségnek a területét jelentősen csökkenti, hogy Heves és Jász-Nagykun-Szolnok nyugati részén fekvő kistérségeiben a vándormozgalom nyereséges, ezért nem tartoznak a vizsgálati területhez.

Az így lehatárolt Észak-Alföldön a kistérségek döntő részében a veszteséges migrációhoz még két-három további kedvezőtlen mutató kapcsolódik. Ezek közül a legfőbb probléma a munkanélküliség, miközben az előregedés nem jelent gondot. Az utóbbi háttérben a térség átlagosnál jobb természetes szaporodása áll, ami csak részben vezethető vissza a roma népesség jelenlétére.

Észak-Magyarország térszerkezeti egységként „csonka” Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékből állt össze. A veszteséges migrációhoz itt is két-három egyéb kedvezőtlen mutató kapcsolódik, leginkább a munkanélküliség és az átlagosnál jóval alacsonyabb jövedelmek.

A felvázolt térszerkezet többek között hozzájárulhat ahhoz is, hogy jobban szemügyre lehessen venni a népességet mint a kultúrtáj-fenntartás kockázati tényezőjét. Ez a megközelítés viszonylag ritkán kerül elő, pedig a jövő egyik kulcskérdése, hogy az egyes területek népessége hogyan és mennyire képes a kultúrtáj fenntartására (*Dövényi* [2006]). Nem érdektelen tehát annak ismerete, hogy a népesedési folyamatok milyen irányban haladnak, s ezen belül különösen fontos, hogy a migráció hogyan alakítja a népesség számát és összetételét.

Irodalom

BAJMÓCY P. [2000]: A „vidéki” szuburbanizáció Magyarországon, Pécs példáján. *Tér és Társadalom*. 4. évf. 2–3. sz. 323–330. old.

- CSANÁDI G.–CSIZMADY A. [2002]: Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és Társadalom*. 6. évf. 3. sz. 27–55. old.
- DÖVÉNYI Z. [2006]: Adalékok a kultúrtáj és a népesedés kapcsolatához Magyarországon. In: Kiss É. (szerk.): *A népességtől a természeti erőforrásokig*. Nyugat-Magyarországi Egyetem. Sopron. 47–54. old.
- EKÉNÉ ZAMÁRDI I. [2005]: A bihari kistelepülések társadalmi degradációjának veszélyei a migráció tükrében. In: Csapó T. – Kocsis Zs. – Lenner T. (szerk.): *A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányai az ezredforduló után*. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely. 90–100. old.
- HARDI T. [2002]: Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. *Tér és Társadalom*. 6. évf. 3. sz. 50–85. old.
- ILLÉS S. [2000]: *Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Jelentései 63. Budapest.
- SÁRFALVI B. [1991]: *Magyarország népességföldrajza*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- SZAUTER E. [1974]: A belföldi vándormozgalom alakulásának néhány jellegzetessége a felszabadulás után. *Területi Statisztika*. 24. évf. 3. sz. 295–310. old.
- SZAUTER E. [1975]: Új tendenciák a belső vándorlásban. *Területi Statisztika*. 25. évf. 5. sz. 486–499. old.
- TIMÁR J. – VÁRADI M. M. [2000]: A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországon. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK. Pécs. 153–175. old.

Summary

The present study is an attempt to outline a two-fold issue: 1. the essential periods of internal migration processes and their characteristic features from the late 1940s until today; 2. the impact of migration upon the spatial pattern of the country in the beginning of the 21st century.

As far as the first issue is concerned, migration from rural to urban areas was typical from the late 1940s to about 1990. Within this time period the long-range (inter-regional) movements prevailed till the early 1970s followed by short-range (intra-regional) movements. A general shift occurred in around 1990, when the previous processes of concentration were replaced by those of suburbanization which is still decisive among spatial processes of internal migration.

In respect of the second issue, it is found that combined with other socio-economic processes, internal migration has a high potential in shaping spatial pattern. Consequently, specific types of spatial structure were identified.